

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Logopaedica V (2016)

ISSN 2083-7283

Jan Ożdżyński, Grzegorz Ożdżyński

Staropolska Szkoła Wyższa w Kielcach

Narracja pierwszoosobowa w *Pamiętniku Piotra Wysockiego* (1830)

1. Pojęcie narracji należy dziś do najczęściej używanych terminów zarówno przez filozofów, jak i przez przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych. Dlaczego specjalistyczna kategoria z dziedziny teorii prozy artystycznej, wypracowana do opisu fikcji literackich, zrobiła tak zdumiewającą karierę (Rosner 2003: 5; Żabicka 2002)?

Słownik terminów literackich pod redakcją Janusza Sławińskiego definiuje narrację (łac. *narratio* 'opowiadanie') jako 'wypowiedź monologową prezentującą ciąg zdarzeń uszeregowanych w jakimś porządku czasowym, powiązanych z postaciami w nich uczestniczącymi oraz ze środowiskiem, w którym się rozgrywają. W zależności od tego, czy na plan pierwszy przedstawienia wysuwają się zjawiska dynamiczne, rozwijające się w czasie, czy statyczne, rozmieszczone w przestrzeni, narracja przybiera formę *opowiadania* bądź *opisu*; pomiędzy tymi obydwooma biegunami rozciąga się rozległa dziedzina form narracyjnych o charakterze pośrednim czy mieszanym' [...] STL, 331.

Tradycyjnie wymienia się dwie podstawowe formy narracji związane ze sposobem językowego przejawiania się narratora: 1) narracja *autorska* (albo trzecioosobowa), w której opowiadacz (narrator) umieszczony jest na zewnątrz świata przedstawionego i rozwija o nim relację mniej lub bardziej zobiektywizowaną; 2) narracja *pamiętnikarska* (albo pierwszoosobowa): narrator uzewnętrznia się tu jako „ja”, opowiadając o *zdarzeniach, których był świadkiem* lub w których sam *uczestniczył* (występuje wtedy równocześnie jako bohater utworu, por. czas narracji, punkt widzenia) (Niedzielski, Speina [red.], 1993).

Przyjęcie modularnej koncepcji narracji takich gatunków jak *pamiętnik*, *wspomnienie*, *autobiografia* czy *wywiad* prasowy (rozmowa dziennikarza ze znaną osobistością i osobowością) (Kita 1998; Vion 1992: 145) zakłada istnienie uwarunkowanych historycznie dziennikarskich gatunków synkretycznych (złożonych i przejściowych) (Lubas-Bartoszyńska 1993; 2003).

2. Na gruncie lingwistyki edukacyjnej (Rittel 1993) zainteresują nas wyznaczniki deiktyczne w postaci czasowników i zaimków pierwszej osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego [typu: JA *jestem*, *czynię* (ndk.), *uczynię* (dk.)]

w pamiętnikarskiej wypowiedzi Piotra Wysockiego opublikowanej w prasie – na temat powstania listopadowego – rozpatrywanej w kontekstach performatywnych i autoreferencjalnych (ukierunkowanych na siebie samego) komunikatów zredagowanych na piśmie i przeznaczonych DLA KOGOŚ (przyszłego czytelnika „Kuriera Polskiego” poczynawszy od dnia 10 grudnia 1830 r. – tekstu przedrukowanego w Bibliotece Ludowej Polskiej w Paryżu w roku 1867, pamiętnika opatrzonego komentarzem Leonarda Rettela i fragmentem wspomnień Agatona Gillera).

Edycja przygotowywanego opracowania jest wiernym przedrukiem tekstu *Pamiętnika Piotra Wysockiego* z tamtego opracowania, wydobytego z Archiwum Biblioteki Narodowej w Warszawie przez Danutę Hannę Graszewicz w 2001 roku. Dedykowała go ona wówczas studentom – podchorążym Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie z okazji Święta Podchorążych.

Tekst *Pamiętnika Piotra Wysockiego* o powstaniu 29 listopada 1830 roku zaistniał pierwotnie (według Leonarda Rettela) jako sprawozdanie, które P. Wysocki odczytał na początku grudnia 1830 roku spiskowcom zebranych w mieszkaniu Adolfa Cichowskiego. Zaakceptowany przez wszystkich związkowców został następnie ogłoszony w „Kurierze Polskim” nr 357 z 10 grudnia 1830 roku.

Wyekscerpowane z *Pamiętnika Piotra Wysockiego* (1867) formy pierwszoosobowe grupujemy w zespołach zróżnicowanych ze względu na kategorię liczby (pojedynczej, mnogiej), czasu (teraźniejszego, przeszłego i przyszłego), trybu (oznajmującego, rozkazującego i przypuszczającego) oraz strony (diatezy) (czynnej, biernej, zwrotnej).

W objaśnieniach etymologicznych odwołujemy się do danych ze *Słownika języka J.Ch. Paska*, t. 1–2; 1965–1985, oraz interesującej (w wielu fragmentach erudycyjnej) syntezy etymonicznej w postaci *Słownika etymologicznego* Wiesława Borysia (2006), [skrót: SE Boryś].

Na gruncie lingwistyki edukacyjnej przywołujemy tu na myśl pojęcie *sprawności etymologicznej* (ze słownika Stefana Jerzego i Teodozji Rittelów *Dyskurs edukacyjny. Zagadnienia – znaczenia – terminy*, Kraków: Wydawnictwo Collegium Columbinum, 2015, skrót DE).

Etymologia w językoznawstwie ustala, jak wiadomo, znaczenia pierwotne i ich neosemantyzację – zestawioną z resemantyzacją. Zestawienia znaczeniowo pokrewne nie mogą mieć charakteru przypadkowego, powinny być oparte o dane gramatyki historyczno-porównawczej, przede wszystkim fonetyki historycznej. Wyjaśnianie etymologiczne wyrazu uważa się za prawidłowe, jeśli precyzuje i pokazuje informację o budowie oraz rozwoju znaczeniowym w obrębie tej rodziny, do której dany wyraz należy. Przedmiotem zainteresowania są jego konotacje wynikające z budowy morfologicznej. *Sprawność etymologiczna* wyraża się w znajomości obu znaczeń i w używaniu ich zgodnie z przeznaczeniem: w znaczeniu etymologicznym i w znaczeniu (współczesnym) wtórnym. Sprawność dotyczy między innymi umiejętności określania czasu mentalnego.

Zadaniem badań etymologii jest odtworzenie pierwotnej motywacji wyrazu (wskazanie jego bezpośredniej podstawy derywacyjnej), wykrycie i objaśnienie jego struktury, wskazanie morfemów słowotwórczych oraz odtworzenie jego przypuszczalnego pierwotnego znaczenia i wyjaśnienie dalszego rozwoju semantycznego, koniecznego dla ustalenia ciągu znaczeń – od historycznego do współczesnego, od znaczenia zapożyczonego – od znaczenia używanego w historycznym kontekście wypowiedzi (DE, 164).

3. Potencjał illokucyjny (Huddleston 1971) i modalny (Padučeva 1992) pamiętnikarskiej wypowiedzi (w narracji pierwszoosobowej):

3.1. Formy pierwszej osoby liczby pojedynczej czasu *teraźniejszego* – (konteksty autoreferencyjne i performatywne):

- *czynię* to dla wyświecenia prawdy (21b);
- *nie chcę* czynić niesławy (15b);
- na tym *kończę* niniejszy artykuł (38a);
- *oświadczam* Tobie Czcigodny Mężu (33a);
- *pospieszam* do batalionu saperów (24a);
- *przekazuję* pamięci następców naszych (21a);
- *nie wątpię* o pomyślnym skutku (33b);
- *wymieniam* jego nazwisko (24a);
- *zaklinam* Cię na miłość ojczyzny (37b).

3.2. Formy pierwszej osoby liczby pojedynczej czasu *przeszłego* (w konwencji gatunkowej pamiętnika i autobiografii):

a) Formy aspektu niedokonanego (imperfektywne) [ndk.]:

- *byłem świadkiem*: ... nie chcąc kreślić krwawych scen, *jakich świadkiem byłem* (38a);
- *byłem pewny* jednomyślnej zgody (24b);
- *ja się tam znajdowałem* (24a);
- *miałem udział* ['uczestniczyłem'] w sprawie szlachetnej narodu (21b);
- *czyniłem* ndk. obywatelom *zapytanie* (26b);
- *doznawałem*: ... cierpienie, jakiego wówczas *doznawałem* ndk. (31b);
- *mogłem wezwać* (każdego z członków towarzystwa) (23b);
- *pisałem* (w Warszawie) dnia 9 grudnia 1830 r. (38b);
- *przeczuwałem* ndk.
- *rachowałem* ['liczyłem'] na ich entuzjazm patriotyczny (24a);
- *nie widziałem* innego ratunku (37a);
- *wystawiałem* ['przedstawiałem'] stan Europy... (23b).

3.3. Formy narracji perfektywnej czasu przeszłego (perfektywizującej) – aspektu dokonanego (dk.):

- *naznaczyłem* dk.: ...termin zaczęcia [rozpoczęcia powstania] *naznaczyłem* ['wyznaczyłem', 'ustaliłem'] na dzień 18 października (31a);

- *opuściłem* dk.: ... *opuściłem* ['pomiąłem'] wiele nazwisk godnych wspomnienia ['upamiętnienia'] (38b) SL 58; [por. 'zasługujących na wspomnienie' SL 36];
- *otrzymałem* dk.: *otrzymałem* zapewnienie pomyślnego skutku [spełnienia] zamiarów naszych (25b);
- *podjąłem* dk.: ... nie *dlatego* broń *podjął* (Rettel, 39); por. 'nie dlatego podjąłem broń' SL 36, 75;
- *podwoiłem*: *podwoiłem* dk. usilność moją ['wysiłki moje'] (31c);
- *postałem* dk.: ... natenczas *postałem* Podchorążego Paszkiewicza (25a);
- *postąpiłem* (kilka kroków naprzód) (37a);
- *pośpieszyłem* do koszar podchorążych (35c);
- *poznałem się* dk.: ... poznałem się za pośrednictwem Karśnickiego z Koszuc kim (24b);
- *przedsięwziąłem* dk.: ... odwrót *przedsięwziąłem* (36b);
- *przełożyłem* dk.: ... tę deklarację *przełożyłem* ['przedstawiłem'] (27a);
- *przrzekłem* (: przyrzec dk. por. przyrzekać ndk.): „Ja *przrzekłem* ['zobowiązałem się'] połączyć oficerów w kompaniach strzeleckich” (29b).

3.4. Formy narracji perfektywizującej (?) (aspektu dokonanego dk. lub/oraz ndk.):

- *kazałem* (3): *kazałem* ndk. dać kilka razy ognia (36a); [por. 'rozkazałem dać ognia'] SL, 17; 83;
 - ... *kazałem* ['poleciłem'] go wypuścić / 'uwolnić' 38a, SL, 41;
 - ... *natrzeć* ['uderzyć'] na nich *kazałem* (37a) SL, 34;
- *rzekłem* dk. (: rzecz dk., rzeknę) (dawne i dialektyczne 'powiedzieć, przemówić'); (37b), SL 51;
- *udałem się* dk. (udać się dk. – udawać się ndk.):
 - ... *udałem się* ['skierowałem się'] do Paszkowicza (23b) SL, 41;
- *uwiadomiłem* [: uwiadomić dk. 'powiadomić', 'uczynić wiadomym']:
 - ... *uwiadomiłem* o tej rozmowie kilku innych podchorążych' (22c); SL 63;
- *wezwałem* (5) (: wezwać dk.) ... *wezwałem* ['zawołałem', 'zobowiązałem', 'przywołałem']; ... *wezwałem* w imię ojczyzny (29b); SL 75;
- *wysłałem* dk.: *wysłałem* Kamila Mochnackiego (36b); SL 69, 75;
- *zabrałem* głos (32b) por. 'zacząłem mówić', 'poprosiłem o głos'; por. fr. *prendre la parole* (Ligara 1987: 170);
- *zaleciłem* (: zalecić dk.): ... *zaleciłem* ['zarekomendowałem', 'wskazałem'] Nabelakowi podchorążego Trzaskowskiego (21a); SL 74;
- *zawołałem* dk.: „Wbiegłszy do sali *zawołałem* na dzielną młodzież” (35c); SL 82;
- *zostałem* (zostać dk. – zostawać ndk.): ... w tymże czasie *wprowadzony* ['zaproszony'] *zostałem* do domu pośła Zwierkowskiego (25b).

4. Zdania performatywne (w formie pierwszej osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego) stanowią ważne zagadnienie teorii referencji, ponieważ są typem zdań ujmujących niestandardowo relację między wypowiedzią a rzeczywistością. Émile Benveniste (1966) nazywa wypowiedzi performatywne *autoreferencyjnymi*. Zdania performatywne według B. Russela (1973) odznaczają się ponadto egocentrycznością, tzn. zależnością od aktu wypowiedzi oraz cechą, którą H. Reichenbach (1947) nazywał *token-reflexivity* (skierowanie na egzemplarz – zależnością od danego użycia pewnego znaku – typu: każdy fakt wykorzystania takiego zdania oznacza inną czynność).

Nie wszystkie propozycje i akty mowy generują parametr prawdziwości, np. zdanie zaczynające się od ‘ja chcę’ z trudem może być oceniane jako prawdziwe czy fałszywe (Lyons 1978).

5. Przegląd materiału

5.1. Formy pierwszej osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego

W szczegółach (w naszym przypadku) rzecz sprowadza się między innymi do przyporządkowania poszczególnych form wyrazowych do odpowiednich kategorii gramatycznych, np.: wyróżniających gatunkowo (genologicznie) form **pierwszej osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego** – typu: [JA] *jestem, czynię* (ndk.), *uczynię* (dk.); materiał grupuję w dwu podstawowych zespołach: aspektu dokonanego oraz niedokonanego:

5.1.1. Narracja imperfektywna (imperfektywizująca) [ndk.]:

– *czynię* (1) [robię] ... *czynię to jedynie dla wyświecenia prawdy* (21b); [numer strony z wydania pamiętnika P. Wysockiego z 1867];

stp. *czynić*, od XIV w. ‘wykonywać, robić coś, działać’, ‘postępować, zachowywać się’, ‘stanowić’, wynosić, składać się na coś; scs. *činiti* ‘porządkować, szeregować’, ‘działać, tworzyć’; psł. **činiti* ‘układać za porządkiem, porządkować’ > ‘robić, działać’, czasownik utworzony od rzeczownika psł. **činъ*, **činu* ‘porządek, ład’ (> ‘należyty sposób; obrzęd’, ‘to co związane z obrzędem i porządkiem’; ‘narzędzie, broń, praca, czyn’ SE Boryś, 104);

5.1.1.1. W konstrukcji zaprzeczonej – modalizowanej wolitywnie (*nie chcę*):

– *nie chcę czynić niesławy* (35b); [SL 64, 85];

por. stp. *chcieć* od XIV w. ‘mieć chęć, ochotę, wolę, pragnąć, życzyć sobie, zamierzać’; por. z podmiotem nieżywotnym, zwykle z przeczeniem ‘opierać się czemuś, przychodzić z trudnościami’; w związku etymologicznym z psł. **chvatati* ‘chwycić, łapać’; pierwotne znaczenie ‘pragnąć, chcieć coś schwycić’, ‘złapać’, ‘chcieć mieć’ > ‘chcieć, pragnąć’ (SE Boryś, 58);

5.1.1.2. W konstrukcji metatekstowej (związanej z redagowaniem pamiętnika – komunikatu [artykułu] przeznaczonego do opublikowania w prasie [z orzeczeniem w postaci czasownika fazowego: *kończę*]);

– *kończę* (1): ... na tym *kończę* niniejszy [‘ten oto, ten właśnie’] artykuł (38a);

[SL 14, 82]

– por. stp. *kończyć* (: *koniec*) od XV w. ‘doprowadzić coś do końca, stanowić zakończenie’, ‘zaprzestawać czegoś’, ‘kłaść czemuś kres (...) psł. **konьčiti* ‘doprowadzić do końca, osiągać koniec’; czasownik odrzeczownikowy od psł. **konьць* ‘punkt lub linia krańcowa, koniec lub początek’ (SE Boryś, 248);

– por. współczesną definicję *artykułu*: 1. ‘nieduża praca pisemna na jakiś temat przeznaczona do druku lub wydrukowana obok innych w gazecie w magazynie, encyklopedii, w słowniku’ itp. SWJP I, 25;

5.1.1.3. W kontekście retorycznym (komentarza metatekstowego) – Austińskie expositiva:

– *oświadczać* (1) (: *oświadczyć* dk. – por. *oświadczać* ndk.):

„Gdy wszedł Leleweł, zabrałem głos temi słowy: (...) Przeto [‘wobec tego’, ‘więc’] w imieniu obwinionego i tym ciężkim zarzutem obłożonego wojska, *oświadczać* Tobie [zapewniam Cię] czcigodny mężu [Czcigodny Mężu], iż przysięgliśmy wierność królowi, który przysięgł wierność narodowi” (32b/33a) [SL, 58; 91];

– por. w *Słowniku języka J.Ch. Paska*: *oświadczyć* się – w kontekście prawniczo-sądowym: ‘powołać się na czyje świadectwo, wezwać kogo na świadka „Tego mi tylko żal było, że in absentia [‘w nieobecności’, ‘pod nieobecność’ Prezydenta / Praezydenta] do inszych ex Magistratu nie poszedłem i nie oświadczyłem się [domyślnie: nim] zaraz *in recenti* [‘za świeża’] [‘na gorąco’, ‘na żywo’] bo już by się był trudno miał zaprzeć swoich zeznawszy 263 v. (Sł Paska II, 77);

– współczesne: *oświadczać* ndk. VIIIa – *oświadczyć* dk. VIIa: ‘stwierdzać coś kategorycznie, z przekonaniem podawać do wiadomości przemyślane sądy, coś, o czym się jest przekonany [zapewniać], oznajmiać, komunikować: ‘Oświadczać uroczyście, stanowczo’ [przy świadkach] *oświadczyć* się dk. – *oświadczać* się ndk. ‘złożyć komuś propozycję zawarcia związku małżeńskiego: „Oświadczać się o rękę” [prosić o rękę] SWJP I, 703;

– stp. *świadczyć* od XIV w., stp. też np. *świadczyć* / *świadczyć* ‘być objawem, dowodem, świadectwem czegoś’, ‘występować w charakterze świadka’, ‘składać zeznanie’, ‘zrobić komuś coś dobrego’, ‘wykonywać coś na czyjąś rzecz’; stp. także ‘wypowiadać się, składać oświadczenie’, ‘wydawać urzędowe orzeczenia, zaświadczenia’, ‘potwierdzać coś’, ‘dowodzić, udowadniać’, ‘nakazywać, pouczać, napominać’, ‘upominać, ostrzegać’ z przedrostkiem: *oświadczyć*, *poświadczyć*, *zaświadczyć*, świadectwo od XIV w. ‘dokument świadczący o czyichś usprawieniach, zaświadczenie, orzeczenie na piśmie’, ‘relacja, potwierdzenie faktu przez kogoś, kto był jego świadkiem’; dawne ‘zeznanie, świadczenie przed sądem’, stp. też ‘publiczne ogłoszenie, oświadczenie, urzędowe orzeczenie, zaświadczenie’, ‘materialna pamiętka [por. pamiętnik] jakiegoś zdarzenia, materialny dowód’, ‘pouczenie, nakaz, prawo’ (SE Boryś, 620–621);

5.1.1.4. W kontekście pamiętnika (wspomnienia) o cechach reportażowej relacji unaoczniającej:

– *pospieszam* (: *pospieszać* ndk. por. *pospieszyć* dk.);

– *pospieszam* do batalionu saperów:

„Zachęcony tak szczęśliwym skutkiem pierwszej usilności mojej [usiłowań moich] rozszerzenia szczupłego związku naszego między starszyzną w wojsku Polskim, *pospieszam* [por. spieszę się ‘zmierzam’, ‘kieruję swoje kroki’] do batalionu saperów (24a) [SL, 56; 79];

– por. stp. XVII w. *śpieszno* (1) ‘z pośpiechem, prędko’: „Idziemy tedy lassami a wszystko *śpieszno*” 111v. Sł Paska II, 460;

– stp. *śpieszyć* i *spieszyc* od XIV w. ‘prędko iść, podążać’, ‘szybko coś robić’, *śpieszyć* się ‘wykonywać jakąś czynność szybko, z pośpiechem’; z przedrostkiem: *pospieszyć*, *przyspieszyć* psł. **spěšiti* ‘dążyć do czegoś’, czasownik utworzony od rzeczownika psł. **spěchъ* ‘pośpiech’, scs. *spěchъ* ‘staranie, gorliwość, dążenie do czegoś’; od tego *śpieszny* (spieszny od XIV w.) ‘pośpieszny, prędko, szybki’ SE Boryś, 619;

– współczesne: *pośpieszać* // *pospieszać* ndk. VIIIA – *pośpieszyć* dk.: ‘udawać się dokąds w pośpiechu’, ‘podążać, spieszyć się’ SWJP II, 120;

5.1.1.5. W znaczeniu kauzatywnym (‘powodować, że’):

– *przekazuję* (1) (: przekazać dk. – przekazywać ndk.);

... *przekazuję* pamięci następców naszych (21a); [‘podaję do wiadomości’; ‘wysyłam jakiś bodziec, sygnał’] SL, 16; 78;

– por. stp. (XVII w.): *kazać* (203): 1. (wydać, wydawać rozkaz, polecenie; 2) ‘powodować, sprawiać, że coś się dzieje, dyktować co’; 3) ‘wygłaszać kazanie’; 4) ‘mówić, perorować’ (2) Sł Paska I, 303–304;

– stp. *kazać*, *każę* od XIV w. ‘wydawać rozkaz, polecenie’, ‘sprawiać, że coś się dzieje’, ‘zmuszać do czegoś’, stp. ‘polecieć, rozkazać, nakazać, zarządzić’, ‘sprawić, aby coś się stało’, ‘przekazać, powierzyć’; z przedrostkiem: [w rodzinie etymologicznej:] *nakazać*, *okazać*, *pokazać*, *przekazać*, *rozkazać*, *skazać*, *ukazać*, *zakazać* i in. wielokrotne ~ *kazywać*: np. *przekazywać*; psł. **kazati*, **kažo* ‘umożliwić widzenie, oglądanie, pokazać’, ‘mówić, powiadać, głosić, polecać, rozkazywać’ SE Boryś, 225;

– współczesne: *przekazywać* ndk. (I b) – *przekazać* dk. (II a):

(1) ‘dawać coś komuś do dalszego dysponowania’;

(2) ‘powtarzać komuś czyjeś słowa, pozdrowienia, jakąś informację’ SWJP II, 176;

– (nie) *wątpię* (1) (: *wątpić* ndk., por. *powątpiewać* ndk. – *zwątpić* dk.):

... Lelewel odpowiedział: [...] „Choć tyle związków wojskowych ścigał [‘spotykał, prześladował’] los przeciwny, *nie wątpię* o pomyślnym skutku waszych usiłowań [wysiłków] jeżeli całe wojsko macie za sobą” (33b); [SL 21, 83];

– w *Słowniku języka J.Ch. Paska*: *wątpić* (3) ‘nie być pewnym czego, nie wierzyć’: „*Wątpię*, żebyś jutra dostawał ... [doczekał]; 193 r. // Sł Paska II, 574; *wątpliwość* ‘wątpienie’; także: *wątpienie* (1) ‘brak wiary, niepewność, wątpliwość’; *bez wątpienia* ‘na pewno, niezawodnie, niewątpliwie’ (Sł Paska II, 574);

– stp. *wątpić* od XV w. ‘nie być pewnym czegoś’, ‘nie być przekonany, nie ufać, nie dowierzać, powątpiewać’ w XVI w. *wątpić* i *wętpić* ‘wahać się’, ‘powątpiewać’ z przedrostkiem ‘zwątpić’; wielokrotnie: ~ *wątpiewać*, tylko z przedrostkiem:

powątpiewać; etymologia związana być może z magicznym myśleniem, por. dawne *wątpie* ‘wnętrznosci, jelita, flaki, płuca’; pierwotne znaczenie ‘wróżyć [‘na podstawie’] z wnętrznosci > powątpiewać we wróżby (przepowiednie) (por. wróżyć z fusów) obrzędy Andrzejkowe ‘lania wosku’ (?) por. SE Boryś, 683;

– współczesne: *wątpić* ndk. VIIb ‘nie być przekonanym o czymś, nie wierzyć w coś, powątpiewać, wyrażać wątpliwości’ SWJP II, 503;

5.1.1.6 Wśród komentarzy metatekstowych [Austinowskie ekspozytywy (*expositives*)]:

– *wymieniam* (1) (: *wymieniać* ndk. – *wymienić* dk.);

... *wymieniam* jego nazwisko:

„*Wymieniam* [‘przytaczam’, ‘wyszczególniam’] jego nazwisko, choć *mnie* do tego nie upoważnił. Dzieje Polski [historia Polski] wspomną je z większą jeszcze chlubą [‘chwałą, dumą, sławą’] (24a), [SL, 17; 85];

– stp. XVII w.: *wymieniać* ndk. (1) ‘wypowiadać, wyrecytować kolejno’; *wymienić* (1) dk. ‘wyliczyć, nazywając’ (Sł Paska II, 649);

– stp. *mienić, mienię* od XV w. ‘nadawać miano, nazywać’; ‘uważać, mieć za kogoś’, stp. też ‘myśleć o czymś, mieć coś na myśli, chcieć czegoś, dawne ‘mówić’, wypowiadać; psł. **měniti* ‘mniemać, sądzić’, ‘myśleć, nazywać kogoś czymś’ (SE Boryś, 324);

– współczesne: *wymieniać* ndk. VIIIa – *wymienić* dk. VIIb w zn. 4. ‘nazywać coś, wyliczać, wyszczególniać, przytaczać w jakiejś kolejności’; (SWJP II, 569);

5.1.1.7. W kontekście performatywnym (i autoreferencjalnym ‘ukierunkowanym na siebie samego’; w konstrukcji z przytoczeniem):

– *zaklinam* (cię) (: *zaklinać* ndk. por. *zakląć* dk. [jednokrotne]):

„Łącząc mój głos z prośbą młodzieży, rzekłem do niego [generała Stanisława Potockiego:] „Jenerale! *Zaklinam* Cię na miłość ojczyzny, na więzy Igelströma [sprawcę syberyjskiego zesłania], w których tak długo jęczałeś, [proszę, błagam] żebyś stanął na naszym czele” (37b) [SL, 15; 79];

por. stp. *kląć, klnę* od XIV w. ‘złorzeczyć, przeklinać, źle życzyć’, stp. też ‘wykląć’, ‘ekskomunikować’; *kląć się* ‘przysięgać, zaklinać się’, dawne: ‘złorzeczyć komuś, przeklinać’ z przedrostkiem: *okląć, przekląć, skląć, wykląć, zakląć*, wielokrotne: ~ *klinać*: *oklinać, przeklinać, wyklinać, zaklinać*; psł. **klęti*, **kląć*, *przeklinać*; por. także *klątwa* w XVI w. ‘przysięga, zaklinanie się’ ‘przekleństwo’, psł. **klętva* ‘klątwa’, ‘przekleństwo, przysięga’ (SE Boryś, 233);

– współczesne: *kląć się*, ‘przysięgać, zaklinać się, mając na celu głównie uwiarygodnienie postępowania czy sądów: „Kląć się na wszystkie świętości” (SWJP I, 380);

5.2. Formy pierwszej osoby liczby pojedynczej czasu przeszłego (typu: *byłem, czyniłem*):

5.2.1. Formy narracji imperfektywnej – aspektu niedokonanego (ndk.), w tym także – czasowników modalnych (mod.) oraz bezaspektowych (Ligara 1997):

– *byłem* (2) (: być ndk. – zostać dk.): – wśród dosłownych (eksplicytnych) wyróżników gatunkowych pamiętnika:

– *byłem świadkiem* (1): ... nie chcąc kreślić krwawych scen jakich *świadkiem byłem* (38a); [SL 41, 76];

5.2.1.1. W obrębie orzeczenia imiennego:

– *byłem pewny* (1): ... *byłem pewny* jednomyślnej zgody i chęci braterskich (24b);

– *znajdowałem się* (1) (: *znajdować się* ndk. – por. *znaleźć się* dk.);

... ja się tam *znajdowałem* (24a); [por. ja się tam (też) znalazłem, ‘ja tam byłem’, ‘znajdowałem’] [SL, 48; 93];

„Przedpełski zaprosił w tym celu do siebie Nowosielskiego. Ja *się tam znajdowałem* [‘byłem wcześniej u Przedpełskiego’] (24a), SL, 51;

– *miałem* (udział) (1) (: *mieć* [ndk.] modalne): „Nie czczy chluba [duma] że sam *miałem udział* [‘uczestniczyłem’, ‘brałem udział’] w sprawie szlachetnej narodu powstającego z poniżenia, [‘z niewoli’] zniewala [‘zmusza’] mnie do pisania w tej materii [materii]” (21b) [SL, 49; 81];

5.2.1.2. W konstrukcji z przytoczeniem (mowy niezależnej):

– *czyniłem* (zapytanie) (1) (: *czynić* ndk., por. *uczynić* dk.):

... „Z mojej strony *czyniłem* obywatelom zapytanie: [cytuję:] co począć [wtedy] gdyby nie było sejmu [gdyby sejm się nie zebrał] albo gdyby się Rosji [Rosyji] poszczęściło w wojnie tureckiej? (26b), [SL, 48; 85];

– *doznawałem* (1) (: *doznawać* ndk. – por. *doznać* dk.):

„Cierpienie, jakiego wówczas [wtedy] *doznawałem* ndk. [por. jakiego doznałem dk.] i potwarze [oszczerstwa, kalumnie, obelgi], jakie na mnie ludzie uczciwi [pocziwi] miotali [rzucali] (jakimi mnie obrzucali), nie ukróciły, nie ostudziły, nie osłabiły] jednak mojego zapału” (31b), SL, 47;

5.2.1.3. W konstrukcji modalizowanej w kategoriach możliwości:

– *mogłem* (wezwać) (1) (: *móc* (mod.) (ndk.) – *wezwać* dk.):

„*Mogłem* także wezwać każdego z członków pierwiastkowego [‘początkowego, inicjatywnego, założycielskiego’] składu towarzystwa, żeby przyjmował osoby przeze mnie wskazane” (23b), [SL, 45; 91];

– *przeczuwałem* (1) (: *przeczuwać* ndk., por. *przeczułem* dk. (: *przeczuć*):

„Patrząc na tę młodzież, we własnym sercu *przeczuwałem* [wyprzedzałem myślami i uczuciami] przyszłość ojczyzny” 22c/23a, [SL, 58; 76];

– por. *przeczuwać* ndk. VIIIa – *przeczuć* dk. IIIc ‘instynktownie przewidywać [przewidzieć] wydarzenie się czegoś, zwykle złego, niekorzystnego’ SWJP II, 169;

– stp. *czuć, czuję* ‘doznawać wrażeń zmysłowych’, ‘doznawać uczuć’, ‘przeżywać coś wewnątrznie’, ‘przewidywać, przeczuwać, domyslać się’, ‘uświadamiać sobie coś, z przedrostkiem: *odczuć, poczuć, przeczuć, wyczuć*; jednokrotne: *czuć*; wielokrotne: *czuwać, przeczuwać*; psł. **čuti, *čujo* ‘doznawać wrażeń zmysłowych’, ‘pojmować’, ‘zwracać uwagę, nie spać, czuwać’ (SE Boryś, 102);

5.2.1.4. W kontekście informacji metatekstowej (redagowania komunikatu na piśmie);

– *pisałem* (pamiętnik) (1) (: *pisać* ndk. – por. *napisać* dk.):

„Pisałem w Warszawie [przygotowywałem razem z Maurycem Mochnackim (?) w „Kurierze Polskim”] dnia 9 Grudnia 1830 r.” (38b);

5.2.1.5. Wyróżniająca cecha autobiografii w postaci własnoręcznego podpisu: [podpis drukowany wersalikami: „PIOTR WYSOCKI podporucznik wojsk Polskich”]

Informacja zmanipulowana być może w dobrej („szlachetnej”) intencji przez Maurycego Mochnackiego¹ dla podkreślenia wiarygodności działań Podchorążych i Belwederczyków² (Bielecki 1989: 151).

5.3. Formy pierwszej osoby liczby pojedynczej czasu przyszłego (dokonanego):

– w formie syntetycznej czasu teraźniejszego czasowników dokonanych (w znaczeniu czasu przyszłego):

– *złożę* (1) [: *złożyć* dk. – por. *składać* ndk.]

... iż termin zaczerpnięcia [powstania] naznaczyłem na 18 października, z tem atoli [jednakże, jednakowoż] zastrzeżeniem, że pierwej [wcześniej] *złożę* [odbędę, zwołam, por. *złożę* wizytę] radę (naradę wojenną) ostateczną [walną, decydującą, rozstrzygającą] z Zaliwskim i Urbańskim” (31a/31b), SL, 24.

5.4. Przykłady deiksy pierwszoosobowej w postaci zaimków osobowych (enklicytnych): *ja* (*mnie*, *mi*) oraz dzierżawczych *mój*:

– *ja się* tam znajdowałem (24a);

– *mnie*: nie czcza chluba zniewala *mnie* do pisania w tej materii (21b);

... jeśli *mnie* pamięć nie zawodzi (23a); [w konstrukcji warunkowej], por. jeśli dobrze *pamiętam* (SL, 16);

... choć *mnie* do tego *nie upoważnił* (24a);

... potwarze, jakie na *mnie* ludzie uczciwi miotali (31b);

... żeby przyjmował osoby *przeze mnie* wskazane (23b);

– *mi*: dobrze *mi* znanego ze szlachetnych uczuć patriotycznego ducha (29b);

– *mój*: „*Czynię* to jedynie dla wyświecenia prawdy i oddania należnej części [zasług] współpracownikom *moim* w tym zawodzie” (21b).

¹ *Wiadomość o tajnym Towarzystwie...*, „Kurier Polski”, nr 357 z 10 grudnia 1830. Czym kierował się Mochnacki, forsując publikację *Wiadomości* mimo niechętnego stanowiska Wysockiego? Przede wszystkim chciał wykorzystać bohatera Nocy Listopadowej dla swych politycznych planów, za jego pośrednictwem i pod jego nazwiskiem przekazać opinii publicznej pewne idee (Bielecki 1989: 151).

² Spór o autorstwo artykułu zamieszczonego 10 grudnia zakończył się ustaleniami wybitnego historyka powstania listopadowego Władysława Bortnowskiego, który doszedł do wniosku, że rzeczywiście zarys [szkic] relacji i niektóre jej fragmenty wyszły spod pióra Piotra Wysockiego, natomiast większa część tekstu wskazuje na autorstwo Ksawerego Mochnackiego, który całość zredagował i przygotował do druku w numerze 357 „Kuriera Polskiego” (Bortnowski 1982; Barszczewska-Krupa 1985: 137; Bielecki 1989: 149; Świerkowski 1946).

Uwagi końcowe

Związek między dwoma stanami umysłu: wiedzą i pamięcią, nie budzi większych zastrzeżeń psychologów ani językoznawców. Stwierdzenie 'pamiętam' sprowadza się prawie bez reszty do powtórzenia, że w *moim* przekonaniu 'o czymś wiem' lub 'coś znam'. Funkcjonowanie pamięci jest w tym ujęciu manifestacją wiedzy, ale pamięć sama w sobie nie daje podstaw do nadawania jej przypomnieniom rangi wiedzy (Ayer 1965: 174, 188), por. związek frazeologiczny w postaci konstrukcji warunkowej *jeśli mnie pamięć nie zawodzi* (nie myli).

Bertrand Russel (1973: 293) mówi o pamięci jako niezależnym źródle wiedzy, natomiast E. Sosa (1991: 71) traktuje ją wręcz jako jeden z typów (retrospektywnej) wiedzy, por. też: *to zatarło się w mojej pamięci; trudno mi sobie przypomnieć...*

Przenosząc zagadnienie na grunt genologii językoznawczej i stylistycznej, można powiedzieć, że we współczesnych propozycjach definiowania gatunków mowy zwraca uwagę wieloaspektowe ujmowanie tej kategorii. Postuluje się metody analizy wzorca gatunkowego (w naszym wypadku: pamiętnika) jako metody analizy pola gatunkowego (w modularnej koncepcji narracji – R. Vion 1992) w perspektywie poznawczej (mentalnej), strukturalnej, stylistycznej i pragmatycznej ze szczególnym uwzględnieniem kontekstu kulturowego, aksjologicznego oraz lingwoedukacyjnego aspektu wypowiedzi.

Badania potwierdzają przekonanie genologów, iż typowe gatunki mowy funkcjonują w zasadzie w ramach poszczególnych stylów językowych (Gajda 1993), chociaż relacje styl – gatunek są dynamiczne i historycznie zmienne, poddawane działaniom innowacyjnym na gruncie praktyk tekstotwórczych (Bartmiński 2012).

Bibliografia

- Ayer Alfred J., 1965, *Problem poznania*, tłum. E. König-Chwedeńczuk, Warszawa.
- Barszczewska-Krupa A., 1985, *Generacja powstańcza 1830–1831. O przemianach w świadomości Polaków XIX wieku*, Łódź.
- Bartmiński J., 2012, *Jak opisywać gatunki mowy?* Język a Kultura, t. 23, Wrocław, s. 12–32.
- Bartoszyńska R., 1993, *Między autobiografią a literaturą*, Warszawa.
- Bartoszyńska R., 2003, *Pisanie autobiograficzne w kulturach i w kontekstach historycznych*, Katowice.
- Benvéniste É., 1966, *Problèmes de linguistique générale*, Paris.
- Bielecki R., 1989, *Belwederczycy i podchorążowie*, Warszawa.
- Bortnowski W., 1981, *Noc listopadowa*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec powstania*, red. W. Zajewski, Warszawa.
- Gajda S., 1993, *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław 1993, s. 245–258.
- Huddleston R.D., 1971, *The Sentence in Written English*, Cambridge – London.
- Kita M., 1998, *Wywiad prasowy. Język – gatunek – interakcja*, Katowice.

- Ligara B., 1987, *Galicyzmy leksykalne w listach Zygmunta Krasińskiego na tle wpływów francuskich w polszczyźnie XIX wieku (Studium bilingwizmu polsko-francuskiego)*, Kraków.
- Ligara B., 1997, *Polskie czasowniki modalne i ich francuskie ekwiwalenty tłumaczeniowe*, Kraków.
- Lubas-Bartoszyńska R., 1983, *Style wypowiedzi pamiętnikarskiej*, Kraków.
- Lyons J., 1989, *Semantics*, Cambridge 1978, t. 1–2, tłumaczenie polskie: *Semantyka*, t. 1: 1984, t. 2: 1989, tłum. A. Weinsberg, Warszawa.
- Niedzielski C., Speina J. (red.), 1993, *Formy i strategie wypowiedzi narracyjnej*, Warszawa.
- Padučeva E.W., 1992, *Wypowiedź i jej odniesienie do rzeczywistości (referencyjne aspekty znaczenia zaimków)*, tłum. Z. Kozłowska, Warszawa.
- Rachwałowa M., 1986, *Słownictwo tekstów naukowych*, Wrocław.
- Reichenbach H., 1947, *Elements of Symbolic Logic*, New York; tłumaczenie polskie: *Elementy logiki formalnej*, tłum. J. Pelc, [w:] *Logika i język*, Warszawa 1967, s. 3–222.
- Rittel T., 1993, *Podstawy lingwistyki edukacyjnej. Nabywanie i kształcenie języka*, Kraków.
- Rittelowa T., Rittel S.J., 2015, *Dyskurs edukacyjny. Zagadnienia – znaczenia – terminy*, Kraków.
- Rosner K., 2003, *Narracja, tożsamość i czas*, Kraków.
- Russel B., 1973, *An Inquiry into Meaning and Truth*, Harmondsworth.
- Sosa E., 1991, *Knowledge in Perspective. Selected Essays in Epistemology*, New York [et al.]
- Vion R., 1992, *La communication verbale. Analyse des interactions*, Paris.
- Żabicka A., 2002, *Pojęcie jaźni: konceptualizacja i wyrażanie a język*, Kraków.

Rozwiązanie skrótów i znaków objaśniających

- DE – T. Rittel, S.J. Rittel (2015), *Dyskurs edukacyjny. Zagadnienia – znaczenia – terminy*, Kraków.
- Rettel – Leonard Rettel (1811–1885) – (belwederczyk, emigrant, pisarz i tłumacz): *Przedmowa do Pamiętnika o powstaniu 29 listopada 1830 r. Piotra Wysockiego* (wydanego przez Władysława Mickiewicza, Paryż 1867).
- SE Boryś – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2006.
- SL – skrót student logopedii (numer albumu seminarzysty w Dziekanacie Staropolskiej Szkoły Wyższej w Kielcach) uczestnika eksperymentu językowego związanego z (eksperymentem edytorskim) oraz interpretacją *Pamiętnika P. Wysockiego* (1830).
- Sł Paska – *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, red. H. Koneczna, t. 1–2, Wrocław 1965–1969.
- STL – *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, wyd. 4, Wrocław 2002.
- SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. 1–2, Warszawa 2001.
- WSPP – *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, red. A. Markowski, Warszawa 2004.

First Person Narration in 'Pamiętnik Piotra Wysockiego' (1830)

Abstract

Currently there are many aspects of description of the speech genre (especially within the area of the main narrative elements). One of the approaches is the analysis of the distinctive features of the genre (in the case of the article – the diary genre) and the genre field (here:

modular concept of narration). The analysis process involves a certain cognitive (mental), structural, stylistic and pragmatic perspective, with special emphasis on the cultural and axiological context of speech.

This approach confirms the belief of the genre researchers who claim that typical genres of the speech function within specific linguistic styles (Gajda 1993; Rachwałowa 1986). This functioning, however, is dynamic and changes throughout history. It is also subject to innovative action within the practice of text creation (Bartmiński 2012).

Key words: narration, first-person narrative, epistolary narrative, diary, autobiography, modular narration, first person singular conjugation forms: present tense, past tense, future tense; imperfective narration (imperfective aspect); perfective narration (perfective aspect), pronominal forms of first person narration